

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

122:4 • 2002

Rätten att skriva människan. Historiemedvetande och berättelse som problematiska begrepp. Svar till Bernard Eric Jensen

Av Ulrika Holgersson & Cecilia Persson

I sin roman *Du har inte rätt att inte älska mig* låter författaren Peter Kihlgård den grekiska mytologins tema om siaren Teiresias rama in sin egen nutida berättelse. Kihlgård möter den gamle spåmannen på hans till synes planlösa, ändlösa vandring, följer hans tankars vindlingar. En ständigt upprepad ramsa ger rytm åt stegen: "Inte det / Inte jag / Jag var inte där". Grubblerierna närs av rädslan för den makt som siaren har genom de uttalade orden: Är det verkligen så att spådomar leder till oåterkallelig verklighet? Betyder mina ord något fastän jag inte "var där"?

Existera är ett svårt...ord. Kanske man kunde säga att "Teiresias existerar" innebär samma sak som "Teiresias är verklig", men "verklig" är ju ett begrepp som inte har någon riktigt egen laddning, det står mest bara som nödvändigt motsatsord till påhittad, mytisk, fiktiv, det vill med andra ord säga icke-existerande. Anta att en siare för drygt nio mansåldrar sen förutspått att nymfen Chloto skulle få en son som skulle heta Teiresias. När spådomen slog in kunde siaren säga: "Nu existerar Teiresias, precis som jag förutspådde." Om "verklig" och "existerar" var samma sak kunde siaren lika gärna ha sagt: "Äntligen är Teiresias inte icke-existerande." Och då kan man ju inte annat än ställa sig frågan när det var som Teiresias var icke-existerande, hur han såg ut då, när han inte existerade? Vanligt sunt förnuft ger ju vid handen att man innan Teiresias existerade inte kunde tala om honom eller förläna honom egenskaper – inte ens lotten att vara icke-existerande. "Teiresias är verklig" och "Teiresias existerar" är inte samma sak. Verkligen inte.¹

Vad har då en text om språkets förhållande till framtiden att göra i en debatt om förmedlingen av det förflutna? Jo, den rör samma kunskapsteoretiska och – för att låna den danske historiedidaktikern Bernard Eric Jensens ord i *His-*

1. Peter Kihlgård, *Du har inte rätt att inte älska mig. Teiresias sommar*, Viborg 2001, s 10f.

torisk tidskrift 2002:3 – identitetspolitiska, frågor: Vad är verklighet? Vad är en människa? Vad är kunskap och erfarenhet? Och sist, men absolut inte minst: Vilken är historikerns uppgift? Vad är historia?

I vårt inlägg i *Historisk tidskrift* 2002:2 skrev vi om bristen på dialog mellan historiker och historiedidaktiker. Vi menade att det är ett problem att de historiedidaktiska tankarna bara anammats av en liten grupp vanliga historiker som specialiserat sig på historieförmedlingsforskning. Historiedidaktikerna samtalar mest med varandra och övriga historiker ägnar inte alltid så mycket kraft åt att fundera över sambandet mellan den egna forskningen och samhället i övrigt.

I "Historiedidaktik og faghistorie på kollisionskurs?" i detta nummer av *Historisk tidskrift* svarar Bernard Eric Jensen att han undrar om inte vi, istället för att vilja återuppta en dialog mellan didaktiker och historiker, egentligen – i likhet med de flesta andra historiker – önskar att sätta spørgsmålsteget ved, at en historiedidaktisk tilgang er begyndt at sætte dagsorden også inden for en universitær historieforskning". Vi tillhör således historikersidan i den "forskel og konflikt" som, enligt honom, utgör den troligaste förklaringen till att dialogen mellan de båda inriktningarna avstannat.

För att kort sammanfatta hur Jensen anser att dessa meningsskiljaktigheter ser ut handlar det om historikernas ovilja att erkänna att historiedidaktiska begrepp som *historiemedvetande* och *historiekultur* med nödvändighet revolutionerar hela ämnet *historia*, att de får djupgående identitetspolitiska konsekvenser. Detta nya omvälvande består i att "alle socialt fungerende mennesker er producenter og brugere af historiebevidsthed og historiekultur – og det uanset, om de er i kontakt med videnskabs- og undervisningsfaget 'historie' eller ej". Historievetenskapen har efter denna insikt inte längre något självklart egenvärde; den kan inte längre styras av rent inomvetenskapliga intressen. Nu blir det istället en central fråga för forskaren huruvida hon eller han har "noget stimulerende og perspektiverende at formilde til folk, der allerede har en historiebevidsthed og historiekultur". Alltså i förlängningen: Om historikerna inte har något att säga som når fram till och på något sätt tilltalar eller tillför något till dig och mig som "vanliga medborgare" har deras profession inget existensberättigande och deras forskning inget värde.

Den argumentationen är ju onekligen försoningslös. Ändå är det, vilket vi hela tiden hävdar, fullkomligt relevanta och nödvändiga frågor som historiedidaktiken aktualiserat. Vad vi emellertid ställt oss undrande inför

är varför det inte är möjligt att inspireras av historiedidaktiken utan att fränkänna historieämnet värdefulla bidrag till debatten? Hur ska en dialog vara möjlig mellan inriktningarna när historiedidaktiken för sin egen existens är beroende av ett polariserat förhållande till historievetenskapen?

Som vi redan framhåvt är det synd att den dialog som faktiskt en gång fanns mellan fackhistoriker och historiedidaktiker nära nog avstannat.² Det är inte så ovanligt att historiker snabbt skyndar förbi det teoretiska fältet för att stanna vid det empiriska, utan att klargöra för sig själva vilka kunskaps-teoretiska konsekvenser deras teoretiska hållningar får i förlängningen, om de är logiskt konsistenta etc. Här kan historiedidaktiken – det är vår erfarenhet – göra stor nytta, eftersom dess företrädare på ett rättframt sätt tagit tag i grundläggande, men ofta förbisedda, vetenskapsteoretiska frågor.

För att så återgå till vår egen uppfattning delar vi synen med historiedidaktikerna att det inte finns någon ovedersäglig upphöjd vetenskaplig historia som kan urskiljas som sannare än "vanligt folks historier". Vidare bör den bland didaktikerna högt ställda ambitionen att historievetenskapen alltid ska vara förmedlingsbar – och indirekt att dess värde ligger i själva förmedlingspotentialen – medföra höga krav på självprövning och etik. Enligt vårt förmenande bör historikern vara lika kritisk och reflekterande mot sig själv som mot andra makthavare. Men det betyder inte att vetenskapen självklart ska anpassa sig till människors förmodade behov av *berättelser*, eller att det finns något som heter *historiemedvetande* som kännetecknar alla, för att låna Jensens ord "socialt fungerende"³ människor (vilka räknas för övrigt till denna kategori?).

Vad är då detta *historiemedvetande* och hur hänger det samman med begreppet *historia*? I artikeln "Historie- og tidsbevidsthed som forskningsfelt: Begrebsanalytiske og socialhistoriske overvejelser" reder Jensen ut förhållandet på följande vis:

Studiet af historiebevidstheden skal snarare sigte mod at klarlægge menneskers bevidsthed om historiens proceskarakter, dvs. hvordan enkeltpersoner og grupper har fornemmet/oplevet/forstået sammenhengen mellem fortid, nutid og fremtid. Således defineret er 'historie' ikke en betegnelse for fortiden, men for hele den proces, i hvilken mennesker lever deres liv. Følgelig skal historiebevidsthed forstås som sammenhængen

2. Huvuddelen av historiedidaktikerna är i själva verket utbildade fackhistoriker, men uppdelningen mellan historiedidaktiker och historiker används flitigt av historiedidaktikerna själva.

3. Bernard Eric Jensen, "Historiedidaktik og faghistorie på kollisionskurs?", *Historisk tidskrift* 2002:3

mellem menneskers fortidstolkning, samtidsforståelse og fremtidsperspektiver. En sådan definition implicerer også, at stilstands- og uforanderlighedsoplevelser må betragtes som former for historiebevidsthed.⁴

Denna syn att man inte kan jämställa historia med dåtid och att människor lever i en process, i spänningen mellan medvetandet om då, nu och sedan, har Jensen format med inspiration från den fenomenologiska vetenskapstraditionen. Det är en riktning som, med Jensens ord, gör mycket av "dagligdagsbevidsthedens primat, dvs. at de praktiske og før-teoretiske bevidsthedsformer danner grundlaget for alle andre former (videnskabelige, kunstneriske, religiøse, osv.)".⁵

I vårt första inlägg i *Historisk tidskrift* kritiserade vi, genom att luta oss mot de senaste årens feministiska och postkoloniala teoribildning, denna tradition för dess essentialistiska, totaliserande drag. Utifrån en poststrukturalistisk horisont finns det inga *erfarenheter* som är för-tematiska, eller – om man så vill – mer äkta, mer oförmedlade än andra, inte ens vardagens upplevelser; alla erfarenheter struktureras enligt denna tradition *politiskt*. Vi menar att *historia* är konstruktioner av den tid som passerat före "nu", av en flydd verklighet. Framför allt styrs denna vår verklighetsuppfattning av *diskurser*; av regelsystem som talar om vad som är sant och inte. Dessa konstruktioner kan vara skapade av oss forskare/samhällsmedborgare i efterhand eller av dåtidens människor i deras nu. Visst kan de innefatta en framtidsdimension, men alla människor kan inte förnimma sin framtid, eller ens tro på den (eller behöver den inte?), och därför kan man inte a priori anta att alla erfarenheter får formen av ett kronologiskt flöde då-nu-framtiden.

Vår värld befolkas ju av massor av människor vilkas erfarenheter ofta har ganska lite att göra med den västerländska definitionen av begreppet: en särskild syn på människan som handlingsinriktad, rationell, förnuftig med en framstegsstrukturerad historia, ständigt på väg mot nya mål. Dessa frågor problematiseras, som redan antytts, i den postkoloniala teoribildningen. Liksom postmodernisterna ifrågasätter postkoloniala forskare vår kulturs meta-

berättelser och understryker modernitetens nära samband med kolonialismen och imperialismen samt dess förhållande till Upplysningsprojektet. Risken är uppenbar att de som innehar den kulturella och vetenskapliga makten i samhället tillskriver andra människor och kulturer förenklade identiteter som inte gör rättvisa åt deras konfliktfyllda liv. Så förs med detta perspektiv, som alltså grundas i en radikal kritik av västerländsk kunskaps- och vetenskapssyn, frågan om vem som har rätt att skriva människan upp på den forskningspolitiska dagordningen.⁶

Vi menar att det är viktigt att granska begreppet *berättelse* just i ljuset av denna kritik. Den linjära upplevelsen av tid (då föregår nu som efterföljs av en framtid) har varit ett strukturerande element genom vår västerländska kulturhistoria. Så impregnerade är vi av narrationens kulturella logik att vi tror att den är grunden för själva definitionen av vad som är en människa. Men så fort vi relaterar detta tänkande till olika utsatta gruppers erfarenheter och historia uppstår ett etiskt dilemma. Viktor E Frankl, ett världsledande namn inom psykologi och psykiatri och överlevande från koncentrationslägret i Auschwitz, illustrerar hur svåra och komplicerade frågorna om tid, medvetande, mening och existens är:

Det latinska ordet "finis" har som bekant två betydelser, nämligen slut – och mål. En människa som inte kan se slutet på en (provisorisk) existensform, kan inte heller leva med ett mål för ögonen. Hon kan inte längre som en människa i normala förhållanden existera med inriktning på framtiden. Därmed förändras hela strukturen i hennes inre liv. Det uppstår inre förfallsfenomen, som vi känner till också från andra livsområden. I en liknande psykologisk situation befinner sig nämligen till exempel den arbetslöse. Även hans existens har blivit provisorisk. Inte heller han kan leva med inriktning på framtiden och ett mål i denna framtid.⁷

Här tvingas historikern göra halt inför en djup avgrund: vilka är vi att värdera dessa människor efter en norm för det att vara människa, som vi själva konstruerat? Om förintelsens överlevare och världens miljoner arbetslösa

4. Bernard Eric Jensen, "Historie- og tidsbevidsthed som forskningsfelt: Begrebsanalytiske og socialhistoriske overvejelser", *Tidsopfattelse og historiebevidsthed*, Studier i historisk metode bd 18, Århus 1985, s 43. För ett likartat resonemang se dessutom Bernard Eric Jensen, "Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik", i Christer Karlegård & Klas-Göran Karlsson (red), *Historie-didaktik*, Lund 1997, s 49, 53f, 58–62, 70–81; och Peter Aronsson, "Historiekultur, politik, och historievetenskap i Norden", *Historisk tidskrift* 2002:2, s 189.

5. Jensen 1985, s 41.

6. Se närmare t ex Uma Narayan & Sandra Harding (eds), *Decentering the Center. Philosophy for a Multicultural, Postcolonial, and Feminist World*, Bloomington & Indianapolis 2000; Gayatri Chakravorty Spivak, *Can the Subaltern Speak?*; Patrick Williams & Laura Chrisman (eds), *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory*, New York 1994; och Diana Mulinari, "Nomadisk Teori? Om den postkoloniala analysens relevans och begränsningar", *Häftan för kritiska studier* 2001:2, s 34–40.

7. Viktor E Frankl, *Livet måste ha mening. Erfarenheter i koncentrationslägren. Logoterapins grunder*, Viborg 1999, s 84.

saknar förmåga att få ihop dåtid-nutid-framtid till en sammanhängande, meningsfull länk, om de saknar det vi kallar historiemedvetande, innebär det då att de saknar en egen *historia*?⁸

Och därmed har vi nått fram till den problematik som vi ser som allra mest central i denna diskussion och som kan förklaras genom den roman av Peter Kihlgård som vi citerade inledningsvis: att vara *verklig* och att *existera* är inte samma sak. Som Teiresiastemat eller exemplet med förintelsens sargade överlevande säger oss, kan man vara verklig, men ändå inte existera (vara konstruerad), precis som fenomen kan existera utan att vara verkliga (en enhörning är exempelvis en konstruktion som inte äger fysisk representation). Verkligheten är inte given. *Historia* är inte bara människors egna konstruktioner, utan också andras konstruktioner av dem. Och om en del människor finns inga konstruktioner alls, även om de ändå finns.

Diskurserna är emellertid aldrig för evigt fastlagda eller beständiga; enligt de postmarxistiska teoretikerna Ernesto Laclau och Chantal Mouffe utgör en diskurs ett försök att fixera mening, "to arrest the flow of differences", vilket är dömt att aldrig fullständigt kunna lyckas.⁹ Hela tiden pågår dock en politisk kamp om att frysa mening, om att skyla över meningskonflikter med målet att skapa en hegemonisk diskurs som framstår som naturlig och självklar.¹⁰ Av denna anledning är, som vi ser det, en av våra viktigaste uppgifter som historiker att fånga historiens bortglömda, tystade röster, att blottlägga den komplexitet och mångfald som präglar alla människors liv. Till syvende og sist spelar vi alla på en identitetspolitisk arena. I denna kamp om att skriva människors identiteter har vi som historiker valet att ställa oss på den svagares sida i ringen.

8. Langer L. Lawrence, "Gendered Suffering? Woman in Holocaust Testimonies", Dalia Ofer & J. Lenore Weitzman (eds), *Women in The Holocaust*, New York 1998.

9. Ernesto Laclau & Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, 2:a upplagan, London & New York 2001 (1985), s 112. Se dessutom Louise Phillips & Marianne Winther Jørgensen, *Diskursanalys som teori och metod*, Lund 1999, s 32f.

10. Phillips & Winther Jørgensen 1999, s 43f. Ernesto Laclau, *New Reflections on the Revolution of Our Time*, London & New York 1990, s 34f, 89ff.